

FILOZOFIA SPOMIENOK. K FILOZOFICKEJ A LITERÁRNEJ METODOLÓGII STRAUSSOVHO DIELA ČLOVEK PRE NIKOHO

Philosophy of Memories. About the Philosophical and Literary Methodology of Strauss's Book *Man for Nobody*

Tomáš Pružinec

DOI: 10.17846/CL.2022.15.1.149-160

Abstract: PRUŽINEC, Tomáš. *Philosophy of Memories. About the Philosophical and Literary Methodology of Strauss's Book Man for Nobody*. This paper reflects the philosophical and literary message of the book *Človek pre nikoho* [Man for Nobody] by Pavol Strauss. It aims at decoding and understanding the methodological paradigm that pertains to the analysed book. It studies the methodological basis of Strauss's essays and – at the same time – it explores the connection between philosophical reflection and literary approach. The gradual revelation of the philosophical method and literary approach takes place through the probes into the essayistic production of the author. The article examines the philosophical path of Strauss's way of thinking and tries to understand his philosophy from the point of view of the premise "What a man, such a philosophy". The article focuses on two categories: man and the universe. It looks for meaning in them and tries to understand their connection. The main interpretation mechanism is the category of existence.

Keywords: *essayistic analysis, essayistic philosophy, existentialism, philosophy of existence, man, method, universe*

Úvod

V predmetnom príspevku by sme sa chceli pokúsiť o náčrt filozofickej a literárnej metodológie, ktorú nachádzame v diele Pavla Straussa *Človek pre nikoho*.¹ Reflektovaním jeho diela budeme

¹ Prvýkrát sa dielo Pavla Straussa *Človek pre nikoho* dostalo čitateľom do rúk v roku 2000, a to zásluhou vydavateľa Karola Kubíka, ktorý dielo vydal vo vydavateľstve DAKA. Dielo uzrelo svetlo sveta desať rokov po jeho napísaní. Iné Straussove diela boli na tom o niečo horšie a na svoje vydanie museli čakať aj niekoľko desaťročí. Druhýkrát bolo dielo vydané v roku 2009, keď prešovské Vydavateľstvo Michala Vaška publikovalo tretí zväzok desaťzväzkovej edície známych i neznámych, no do tej doby nepublikovaných prác Pavla Straussa pod názvom *Pavol Strauss. Rekviev za neumieranie. Zobraň literárne a mysliteľské diela*. Bolo to pri príležitosti autorovej storočnice. Dielo vyšlo aj tretíkrát, opäť samostatne, ako druhý titul edície *Výber z diela Pavla Straussa v gelnickom vydavateľstve G-Ateliér* v roku 2018 pod názvom *Človek pre nikoho 1989*.

V príspevku sa budeme odvolávať na najnovšie vydanie diela, teda na dielo *Človek pre nikoho 1989*. Gelnica: G-Ateliér, 2018. V odvolávaní sa na dielo budeme však používať názov *Človek pre nikoho*, teda bez uvedenia roku 1989. Vedú nás k tomu dva dôvody. Po prvé, samotný autor vo svojom diele použil označenie *Človek pre nikoho* bez uvedenia roku (Strauss 2018, 117). Po druhé, sebaoznačením *Človek pre nikoho* chcel pomenovať celú svoju existenciu, celý svoj životný príbeh so svojou sociálnou, raz rasovou, raz

hľadať odpoveď na dve otázky: aký by mohol byť filozofický základ tohto diela a aké je prepojenie filozofického uvažovania a literárneho prístupu. Naším zámerom však nie je konkretizovať metodologické postupy a vyčerpávajúco ich analyzovať, či už z hľadiska filozofie alebo z hľadiska literatúry. Základným zámerom je pokúsiť sa detegovať metodologickú paradigmu, ktorá je vlastná uvedenému dielu, a porozumieť jej. Aplikačným zámerom predmetného príspevku je nechať sa pozvať vstúpiť na filozofickú cestu Straussovho spôsobu uvažovania.

Pre lepšie pochopenie samotného posolstva diela je náležité poznať okolnosti jeho vzniku,² ale rovnako aj autorove personalie, ktoré sú pre tvorbu jeho myšlienok kľúčové. Pokiaľ ide o okolnosti vzniku diela, tie asi najvýstižnejšie popísal Milan Rúfus: „Čas a okolnosti, za akých vznikla táto autobiografia Pavla Straussa, je naznačený už samotným názvom *Človek pre nikoho*. Znie to trpkako ako prirodzená reakcia autora na čas, v ktorom „nesmel“. Nesmel verejne prehovoriť a on sa po svojej vnútornej konstelácii cítil ako „kňaz, ktorého nepustili na kazateľnicu“. Odtiaľ pochádza trpkastá príchuť názvu Straussových spomienok“ (Rúfus 2000, 5).³ Milan Rúfus však rýchlo odhalil, že vôbec nejde o kričiacu pesimistickú existenciu trudnomyselnosti a zatrpknutosti, že nejde o žiadne vyrabované človečenstvo Straussa. Naopak, pochopil, že spomienky sú Straussovým posolstvom nádeje a hlbokého pokoja v nepokojných časoch. Pochopil, že jeho spomienky sú rozkvitnutým človečenstvom, akýmsi zrelým ovocím dobrého stromu, a že ich autor nie je zlomený človek, lež človek spevnený životom: „Priniesol mi ich svojho času bez reálnej nádeje, že by som ja mohol veci zmeniť. Iba chcel, aby ho aspoň ktosi počul, evidoval jeho nekaždodenné osudy. Trpkosť naznačená názvom však v rukopise nepokračuje a Straussov obraz času je pokojný, objektívny. Len čas bol nepokojný a neobjektívny vo vzťahu k autorovi. Ale pre toho, kto už vtedy mal svoje pevné centrum securitatis, nepokoj času nebol ničím, čo by mu zastrelilo zrak a zahmlilo jeho videnie. A tak sa rukopis číta ako pokojná, inteligentná výpoveď o človekovi v prúde nepokojného času“ (2000, 5). Milan Rúfus rýchlo „zavetril“, že dielo *Človek pre nikoho* môže byť klenotom slovenskej literatúry a že jeho filozofické posolstvo môže byť silným motorom pre slovenskú kultúru v časoch jej veľkých turbulencií: „Slovenská literatúra neoplýva prebytkom takýchto pamätí. Hoci práve takéto pamäti pomáhajú vytvárať kultúrne milieum a udržiavať jeho kontinuitu. Bez takejto kontinuity sa každý literárny debutant cíti ako prvý človek na svete. Je teda dobre, že rukopis konečne dostal podobu vytlačenej knihy. Je to satisfakciou nielen pre jej už mŕtveho autora, ale aj pre nás, ešte živých“ (2000, 5). Tolko z propedeutických slov Milana Rúfusa.

Filozofická cesta Straussovho spôsobu uvažovania

Ako sme uviedli vyššie, pre lepšie pochopenie samotného posolstva diela je potrebné poznať aj samotné Straussove personalie. Zdôraznime, že v diele ide predovšetkým o Straussovú reflexívnu autobiografiu. Tú autor napísal v roku 1989 ako sedemdesiatšesťročný, teda v období, keď bol už šesť rokov na dôchodku a keď mohol s odstupom času, no s dávkou silno optimistickej transcendencie rekapitulovať. Strauss bol ako žid nechcený predovšetkým z rasových a ideologických dôvodov. Pónímali ho ako „zločincá“, bol „zbytočný človek – medzi inými zbytočnými ľuďmi“

profesionálnou a inokedy zas náboženskou zbytočnosťou a nepotrebnosťou, a nielen jednotlivé vyhrotené periódny svojho života, či konkrétny rok 1989. Z druhej strany, rozumieme zámeru vydavateľa uviesť názov diela *Človek pre nikoho* s uvedením roku 1989. Vydavateľ chcel týmto pravdepodobne zvýrazniť rok napísania diela a podať tak posolstvo, že jeho autor, aj v čase písania a dopísania, aj s odstupmi rokov, autenticky, existenciálne precítoval svoj životný príbeh.

² Pokiaľ ide o oboznámenie sa s postupnými krokmi vydania diela *Človek pre nikoho*, odporúčame prečítať si Poznámku vydavateľa od Karola Kubíka (2000, 190).

³ Pôvodný text je uvedený v kurzíve. Úprava pochádza od nás.

(Strauss 2018, 140) „bez zamestnania, bez živobytia, bez mena, bez občianskych možností, zbytočný človek. Človek pre nikoho“ (2018, 142), „sám v cudzej izbe, na ťarchu prostrediu, zbytočný žobrák“ (2018, 143), človek, „ktorý je ťažký a neprijemný už svojou existenciou pre všetkých“ [...], teda „zbytočný človek“ (2018, 145), ktorý vedel, „že každé utrpenie sa vlieva do prúdu večného utrpenia“ (2018, 141), ale pri tom všetkom „slobodnejší“ (2018, 142), „naplnený ľahkosťou ako pred cestou za významným poslaním“ (2018, 143). Bol vyhodený zo zamestnania, čím sa ocitol „v živote mimo života“ (2018, 173), najprv za nacistického, potom za komunistického prenasledovania (2018, 167 – 168). Najprv bol pokladaný za „židobolševika“, neskôr, ako sa to dozvedel z kádrových spisov, za „klérofašistického banditu“ (2018, 176). Ako absolvent viedenskej a pražskej lekárskej fakulty bol prepustený „pre rasovú neprístojnú“ (2018, 83) a bol „schladený sprchou nútenej rasovo podmienenej nezamestnanosti“ (2018, 210). V päťdesiatych rokoch sa stal významným operatárom, odborným publicistom, primárom a aj úspešným manažérom senickej nemocnice. Vo svojom pracovnom nasadení bol zo dňa na deň „z moci úradnej“ (2018, 83) preložený do iného regiónu a mesta, do Nitry, „kde ho riaditelia vítali s veľmi pochybnými pocitmi a správaním ako nebezpečného zločinc“ (Koleják 2018, 64). Bol odsúdený „na doživotnú činnosť ambulatného chirurga“ (Strauss 2018, 215), preložený ako „morská ryba do akvária“ (2018, 83). Záver svojho profesionálneho života zavŕšil ako sekundár patologicko-anatomickeho oddelenia. Len čo o vlások unikol z vlakového transportu smerujúceho do vyhladzovacieho tábora, hneď spadol pod tiaž štyridsaťročného totalitného systému, v ktorom nebolo úniku a zosťarol, či skôr lepšie, v bolesti dozrel. Tieto krivky života „Byť nezamestnaný – byť zbytočný – byť starý a nepotrebný. To sú body, ktoré sa v životoch periodicky vynárajú. Sínusoida zbytočnosti“ (2018, 83), ako píše o týchto existenciálnych výkrikoch bolesti samotný Strauss. Retrospektívny pohľad na jeho prelomové životné peripetie – spomienky – nenechajú na pochybách, že Strauss sa musel existenčne cítiť ako neuznávaný a neocenený, a navyše nechcený, nepotrebný, nevítaný a neželaný. Jednoducho, človek pre nikoho. Ak chceme vstúpiť na filozofickú cestu Straussovu spôsobu uvažovania, musíme tak v existencii človeka prijať a pripustiť určitú dávku zbytočnosti a nepotrebnosti. Paradoxne, a čo akokoľvek sa človek proti tomu búri a vzpiera, zbytočnosť a nepotrebnosť, ktoré často kulminujú do nemohúcnosti, sú súčasťou dozrievania človeka, veľkosti jeho ducha a intelektu. Marta Kerulová dobre vystihla aj Straussovu situáciu, keď napísala: „Esprit a intelekt, hlboká životná múdrosť a vážnosť zodpovednosti – tieto jeho úžasné kvality existovali v istom type vyhnania, v dlhodobom neuznaní“ (Kerulová 2001, 43). [...] „P. Strauss stál mimo normovanej skutočnosti, rozvinul sa v obdivuhodnú osobnosť“ [...]. „Napriek nepriaznivým okolnostiam neostal odumretým článkom v duchovnom organizme slovenského i európskeho sveta. To, čo ho malo zlomiť a znevážiť, to ho v rozpore s akokoľvek logikou práve upevnilo, dalo mu slobodné srdce a duchovné bohatstvo, z ktorého majú možnosť čerpať súčasníci i ďalšie generácie“ (2001, 55).

Stroskotaná stránka človeka, jeho zlomenosť a ochromenie sa môžu odohrávať v mnohorozmernom priestore celej existencie človeka, či už ide o jeho dimenziu sociálnu, ekonomickú, politickú, profesijnú, zdravotnú, mentálnu, vzťahovú, duchovnú, psychickú a pod. Slabosť a zraniteľnosť si u Straussa našli svoje miesto najmä v sociálnej, v profesijnej a v rasovej zbytočnosti a nepotrebnosti. Straussove existencialistické uvažovanie⁴ teda oprávnené v sebe nesie pesimistický podtón.

⁴ Sme si vedomí **problematiky historickej existencie existencializmu, teda či vôbec možno hovoriť o existencializme ako o filozofickom smere, alebo užšie ako o filozofickej škole.** Stále platí výzva a otázka zároveň, či „existencializmus, ako ho poznáme, prestáva mať ako systém, znak, charakteristika či vo funkcii prirovnania platnosť“ (Forgáč 2014, 13). Prikláňame sa k názoru, ktorý prezentovali autori diela *Filosofie 19. a 20. storočia III. Filosofie života a filosofie existence*, že skôr treba hovoriť o myslení zameranom k existencii, pretože to skôr vystihuje skutočnosť, že všetci myslitelia, ktorí sa na existenciu

Zbytočnosť a nepotrebnosť, ktorá Straussom tak otriasavala, sa však stala zbytočnosťou a nepotrebnosťou postrčujúcou, naliehajúcou, požadovačnou a angažujúcou v existenciálnom precitovaní seba samého.⁵

V druhom rade treba zdôrazniť, že popri tom všetkom Strauss vedel dať svojej existencii a existencii človeka ako takého hodnotu a význam. V strácaní sa nachádzal a v umenšovaní rástol. Vedel, že „dorastáme úbytkom“ (Strauss 2018, 20) a že „môže to trvať celý život, kým príde človek na to, že úbytkami rastie. Sú teda i životy, ktorých jediným plusom je súčet mínusov“ (2018, 37).⁶ Táto paradoxnosť utvára človeka a robí ho aktívnou bytosťou svojej vlastnej existencie. Človeka samotného Strauss ponímal „ako na jedinú cestu do vlastnej existencie“ (2018, 147).

Človek a vesmír – dve pozoruhodné kategórie

Človek má oveľa väčšiu hodnotu, než si sám myslí. Je to hodnota, ktorá ho presahuje. Strauss dokonca hovoril o kozmickej hodnote človeka: „kozmickej hodnota zametača ulice a nositeľa Nobelovej ceny nemusia byť odlišné“ (2018, 176). Cieľom pre človeka je preto „prekročiť sa, zanechať sa a vydať sa napospas vplyvom, ktoré nás dohnali na okraj seba samých“ [...]. Treba znova začať za hranicou vlastného bytia“ (2018, 177). Veď „človek má význam“ (2018, 206). Preto môžeme chápať človeka v Straussovom význame ako bytosť, ktorá vesmír presahuje a zároveň aj ako vesmír v sebe samom. Je subjektom par excellence, ktorý nemožno vyvodiť z objektu. Veď „vždy rastie vesmír v nás“ (2018, 184) a „vesmír ľudského vnútra sa posúva“ (2018, 218), píše Pavol Strauss. Základnou metodologickou paradigmou u Straussa je totiž existencia. Cez ňu interpretuje seba samého a následne človeka ako takého. Existenciálne uchopenie človeka u Straussa je v mnohom veľmi blízke existenciálnemu uchopeniu u Berďajeva, s ktorého dielami bol Strauss oboznámený.⁷ Podľa ruského mysliteľa „človek je prírodná bytosť mnohými niťami spätá s kozmickým životom“ a zároveň vzťah človeka ku kozmu je určovaný tým, že človek „sám je mikrokozmos, zahrňuje v sebe kozmos, čiže zahrňuje v sebe dejiny“ (Berďajev 2003, 32). Človek sa transcenduje. Svojou existenciou presahuje vesmír a svojím vnútrom je sám vesmírom, ba dokonca, a to je Straussova osobitosť, človek môže byť i „stratený vo víre nedohľadného vesmíru vlastného vnútra“ (Strauss 2018, 64). Strauss a Berďajev sú v tomto na jednej ceste. Ak niečo existujúce dáva vesmíru hodnotu, tak je to človek, ktorý svojou existenciou presahuje vesmír. Obaja, tak Strauss, ako aj Berďajev, uchopili spojenie protikladov človeka, ktorý je vo svojej existencii krehký, bezmocný, osamelý a v istom pohľade aj beznádejný, a zároveň, ktorý je výnimočný a vzešený už len svojou existenciou. Strauss a Berďajev neboli v dejinách filozofického myslenia prví, ktorí reflektovali hodnotu človeka v kontexte presahujúceho vesmíru. V ranom novoveku tak urobil napríklad Blaise Pascal.⁸

zamerali, vychádzajú z existencie človeka, hoci každý z nich sleduje svojbytné a rôznorodé filozofické ciele (Thurnher – Röd – Schmidinger 2009, 221). Aj z tohto „technického“ dôvodu sa vyhýbame tomu, aby sme použili výraz „Straussov existencializmus“.

⁵ V tomto zmysle treba čítať aj vyjadrenie Milana Rúfusa, ktoré sme predložili v úvode tohto príspevku, a to, že pesimistický podtón, ktorý sa naznačil už v názve rukopisu, ako „trpkosť“ nepokračuje, ale sa u Straussa pretavuje do pokojnosti a objektívnosti.

⁶ Pozri tiež (Strauss 2018, 112, 172).

⁷ Či a do akej miery bol Strauss inšpirovaný dielom Berďajeva, je a aj ostane otvorenou otázkou. Vzhľadom na to, že sa vo svojich dielach Strauss neodvoláva na Berďajeva, môžeme sa domnievať, že Berďajevove diela neboli zdrojom Straussovho uvažovania. Isté však je, že ako slovenský literát bol s jeho dielami oboznámený, čo i on sám deklaroval (Strauss 2009a, 318).

⁸ Označenie človeka v slávnom Pascalovom diele *Myšlienky o náboženstve a o iných témach* (*Pensées sur la religion et sur quelques autres sujets*) ako mysliacej trstiny (fran. un roseau pensant) a zároveň jeho porovnanie s vesmírom (fran. l'univers) je originálnym a zároveň výrečným popisom hodnoty človeka

Strauss a Berďajev však uchopili paradox človeka existenčne v jeho hodnote. Špecifikum Straussa je v tom, že on sám vychádzal zo svojej vlastnej zbytočnosti a stratenosti, z jestvovania mimo seba, čo mu otvorilo dvere k tomu, aby sa na svoju existenciu pozeral s odstupom a s nadhľadom: „Vlastne som sa stratil sám v sebe. A musím sa hľadať a skladať z obrázkov detstva, vylúskat' z neskorších obalov zabúdania, oduševnenia, revolučných nástrah, zo všetkých možných nezdarených pokusov o pretváranie, o trvanie mimo seba. Urobiť z prechodného ja esenciu bytia, z tieňa niečo trvalé ako socha, ktorá potrebuje pre svoju existenciu oči, čo ju postrehnú“ (2018, 74).

V Straussovom význame teda možno chápať človeka ako bytosť, ktorá vesmír presahuje svojou veľkosťou, a to, že človek transcenduje niečo, čo je od neho väčšie. Ale je tu aj iný chod uvažovania. U Straussa zároveň platí, že človek je bytosť, ktorú objektívne presahujú aj iné kategórie, vesmír, svet, život a smrť, budúcnosť v podobe večnosti, finalita a pod., a že človek je objektívne transcendovaný, čím v podstate aj nepatrná činnosť má kozmický zmysel: „Viem, že toto všetko je veľmi nepodstatné a nemá väčší význam, ako keď sa mravček namáha zaniest' kúsok potravy do mraveniska. Pred pohľadom vesmíru to nemá väčšiu hodnotu. Iba ak sa to predsa raz podobnému kozmickému mravčekomu dostane do rúk a ten príde na to, že všetko úsilie má so svojím určením finality zmysel v nekonečnej láske ku všetkému stvorenému“ (2018, 98). Strauss používa tú istú logiku ako Pierre Teilhard de Chardin, hoci ho v diele ani raz nespomína. Je známe, že vysoko oceňoval jeho filozoficko-poetický prístup.⁹ To, čo spája oboch mysliteľov, bol tak poetický náboj, vyjadrený vo filozofických inotajoch, ako aj filozofický pohľad na všetko presahujúci a všetko naplňajúci vesmír. Straussov vesmír, „vesmír ducha“, „podpazušie vesmíru“, „cieľ vesmíru“ (2018, 115), „samovrava vesmíru“ (2018, 193), „rovnováha vesmíru“ (2018, 208) či „energetické kolotanie vesmíru“ (2018, 214) možno považovať za filozoficko-poetického súrodenca vesmíru Pierrea Teilharda de Chardina, onoho „tajomného pléromatu“, ktorý má „organizujúcu dušu“ (Teilhard de Chardin 1970, 83), ktorý je „obklopujúcim objatím“, „kozmickým bozkom“ (1970, 87). Chceli by sme poznamenať, že trúfnuť si pomenovať „božské prostredie“ ako „kozmický Úsmev“ (1970, 90 – 91) a „milovať vesmír vo vývoji, nabitý láskou“ (1970, 172) vedie Teilharda de Chardina k supercentracii: „preniesť pól svojej existencie do toho, čo je väčšie než my“ (1970, 169).¹⁰

Či už sa človek ako subjekt transcenduje, alebo je transcendovaný ako objekt, jeho hodnota vo vesmíre hviezd a galaxií a vo vesmíre svojho vlastného vnútra, aj napriek stratenosti, je pozitívna, je inšpiratívna a má budúcnosť: „A stratený vo víre nedohľadného vesmíru vlastného vnútra

vo vesmíre, ktorého je súčasťou: „Človek je len najslabšou trstinou v prírode, ale je to trstina mysliača. Netreba pobúriť celý vesmír, aby ho zničil: para, kvapka vody stačí, aby ho zabila. Ale aj keby ho vesmír zničil, človek by bol vznešenejší než to, čo ho zabíja, lebo vie, že umiera. A pozná i prevahu, ktorú má vesmír nad ním. Vesmír to nevie“ (Pascal 1671, 174). Preklad pochádza od nás. Poznamenajme, že Pascal takto zvýraznil subjektivitu človeka. Úmyslom Pascala bolo poukázať na fakt, že ľudská dôstojnosť sa derivuje z myslenia, teda že všetka naša dôstojnosť spočíva v myslení. V ocenení myslenia nebol ďaleko ani Strauss, keď napísal: „A keďže cena človeka je v sile jeho myslenia, v neohrozenosti jeho správania a v intenzite jeho lásky, sú tieto štafety spomienok ničím, čo zobudí v mladých pocit zodpovednosti za všetko, čo bolo, a za všetko, čo by mohlo byť. Zaradí ich k súradnici života ponad vlastnú existenciu. Dá im cítiť, že sú viac, než sú, ba v daktorých sa môže niečo vymaniť z vlastného nebytia, aby rezonovalo ako poézia, vyčarilo nové obrazy možností, ako zriedlo vednej tvorivosti“ (Strauss 2018, 66).

⁹ Aj napriek tomu, že v diele *Človek pre nikoho* sa skutočne ani na jednom mieste Strauss neodvoláva na Teilharda de Chardina, chceme zdôrazniť, že tak robí v iných svojich dielach. Napríklad v *Kolíske dôvery* Strauss oslavne píše: „Možno, že najkrajšie v diele Teilharda de Chardin je kozmická a mystická poézia. I tie jeho spisy filozofické a teologické sú ňou prešpikované“ (Strauss 2009f, 294).

¹⁰ Vo svojich *Úvahách o šťastí Pierre Teilhard de Chardin rozlišuje vnútorné spojenie nás samých, tzv. centraciu, ďalej naše spojenie s druhými, tzv. decentraciu a napokon podriadenie nášho života väčšiemu životu, tzv. supercentraciu* (1970, 168-170).

veziem sa ďalej, s našou slnečnou sústavou, na nové prechodné pozície vesmírneho nedozerna“ (Strauss 2018, 64). Takže „pretože i smrť je súčasťou vesmíru, dôverujem budúcnosti“ (2018, 115). Ak chceme vstúpiť na filozofickú cestu Straussovho spôsobu uvažovania, musíme tak svojej vlastnej existencii, a existencii človeka ako takého, prisúdiť hodnotu a význam – tiež aj tomu, čo človeka presahuje.

Pisateľská tvorba ako filozofické a literárne dobrodružstvo

Na tomto mieste si položíme základnú otázku: Prečo Pavol Strauss písal? Odpoveď na ňu nájdeme v diele *Človek pre nikoho*, ale aj krátkou sondou do iných Straussových diel. V nich vidíme, že písal preto, aby „rozdýchal“, straussovsky „vydýchal“ svoju existenciu. Tento fakt je príznačný pre celú jeho tvorbu. Ako príklad uveďme doznanie Straussa z jeho eseje *Život je len jeden*: „A pretože žijem v týchto časoch a chcem písať, píšem. I keď predpokladám, že to nik nebude čítať, pretože to nebude môcť čítať. I keby o to mali ľudia záujem, je tu záujem istých ľudí, aby tí prví nemali možnosť o to mať záujem. A tak si to píšem, aby som to vydýchal“ (Strauss 2009b, 170).¹¹ [...] „A tak píšem, či je to vítané, či nevítané, či sa to raz uverejní, či nie, v zdrapoch dejín svojho vnútorného života, omrvinky dejín našich čias“ (2009b, 178). [...] „Ale v podstate mi už nejde o nič. Už si len tak píšem. Montaigne už o sebe a cez seba človeku vôbec toľko napísal!“ (2009b, 185). Na dôvažok ešte uveďme Straussove slová z eseje *Amalgám*: „Píšem, pretože už nemám čo povedať. A nemám komu čo povedať. Už dávno som sa zahniezdil v kúte vlastného – či slastného? – ticha. Komu sa to nepozdáva, nech si kľuje vlastnú cestu. Len ticho je živná pôda ducha. A len na nej vypestuješ obživu pre seba a pre iných“ (Strauss 2009c, 324). Ak by sme chceli Straussove rudimentárne dôvody písania uchopiť skomprimovane, nebolo by nič lepšie ako poukázať na jednoduché konštatovanie z diela *Zákruty bez ciest*: „Píšem pre seba a za seba“ (Strauss 2009d, 99).

Strauss bol v prvom rade esejistom, ktorý písal preto, aby sa vyrovnal so sebou samým, s existenciou seba samého vo všetkých štyroch ročných obdobiach, v ktorých sa schladzovalo a oteplievalo, v ktorých pučali stromy a padali listy, v ktorých sa rodilo a zomieralo. Možno v tejto línii treba rozumieť aj jeho slová: „Hľadám zemepis na orientáciu v sebe“ (Strauss 2018, 25). Písal preto, aby sa vyrovnal so svojím životným príbehom, aby „vydýchal“ svoj existenciálny status. V diele *Človek pre nikoho* sondou do dejín svojho života navštevuje seba samého, aby sa stretol so sebou samým, aby pochopil svoje psyché, a napokon, aby kontemploval to, čo ho v živote transcendovalo. Strauss píše: „Ale vo vzťahoch a spomienkach ľudí nezáleží na zážitkoch, na životných situáciách, ale na ich odťahoch v našej psychike. Na vzťahoch, ktoré vyvolali, na ozvene, ktorá sa premenila na trvalú duševnú atmosféru“ (2018, 36). Straussove sondy do dejín, zážitkov a príbehov však nie sú bezcieľne. Jeho spomienky slúžia pre sprítomnenie existenčného výhľadu na seba samého a toho, čo existencia derivuje: „A preto každý pohľad dozadu je výhľad“ (2018, 80). Strauss veril, že „jestvuje živá minulosť“ (2018, 69). Z vyššie uvedeného by sa mohlo dedukovať, že konštitučným prvkom jeho filozofickej a literárnej metodológie je retrointrospekcia. Z druhej strany, dalo by sa to metodologicky aj inak uchopiť, ak v diele predsa len ide o os „nesúrodých spomienok“ (2018, 117)?

V jeho diele preto celkom prirodzene absentuje tak literárna, ako aj filozofická systematickosť a postupnosť. Len ťažko možno hovoriť o akejsi tematickej červenej niti, ktorá by úvahy spájala, ba čo viac, táto červená niť absentuje aj v mnohých samotných úvahách. Strauss sám deklaruje,

¹¹ Myšlienky, že „to nebude môcť čítať“ a že „je tu záujem istých ľudí“, možno vysvetliť len tak, že Strauss chcel vyjadriť skutočnosť, že jeho myšlienky budú nedostupné kvôli totalitnému komunistickému systému s jeho nátlakom a s jeho cenzúrou.

že „Možnože to tak malo byť, aby sa Človek pre nikoho stal osou týchto nesúrodých spomienok“ (2018, 117). Témy sú teda bez metódy, metóda bez cieľa, lebo metódou je jeho životný príbeh a jeho cieľom filozofické uchopenie seba samého, sebaapreniknutie s cieľom sebaapochopenia, sebaopňatia. Filozofickou a literárnou červenou niťou je totiž on sám: človek Strauss, ktorého opúšťa, aby ho našiel, človek, z ktorého vychádza, aby ho znovuobjavil: „Odísť zo seba a prejsť všetkými zastávkami omylov, tušení a odoslať sa sebe ako neodslaný list“ (2018, 74). Strauss mal svoju vlastnú filozofickú metódu, o ktorej píše v tretej osobe: „Staval sa sám v sebe do kúta“, [...] „cítiteľ sa zbytočný“ sám v sebe (2018, 119), **nie však pre životné okolnosti, ktoré boli voči nemu neprajné** – k tým mal veľkoryso odpúšťajúci postoj – ale preto, „že do tohto vnútorného postoja vráťol [...] vnútorným vývojom“ (2018, 119). Strauss ako chirurg, ktorý pre svoje lekárske povolanie žil, sa nedištancoval od verejného života, od vonkajších pomerov – aj keď by mu prenasledovanie a útlak zo strany najprv nacistov a potom komunistov malo otvoriť cestu k úteku. Strauss neemigroval zo života, ktorý žil a z priestoru, ktorý vytváral. Utvoril si však priestor vnútornej emigrácie, ktorý spočíval v uzobraní, v písaní a v každodennej svedomitej práci lekára. V tomto zmysle sa lepšie chápu aj jeho nasledujúce slová: „Chirurg a písať? Filozofuj skalpelom!“ (2018, 113).

Straussovi išlo o autentickosť par excellence. Vedel, že „každé písanie je autobiografické, i keď je premietnuté do vypožičaných postáv, s vypožičaným myslením vlastných protikladov“ (2018, 209). Ak napriek všetkému by sme chceli detegovať Straussovu metódu, potom je ňou autentickosť sama: „Pretože mi ide o premýšľanie, nepotrebujem bábky s mojím hlasom“ (2018, 209). Jeho hlasom je on sám, taký, aký v sebe je. Vie, že „nastala doba provizória človeka a jeho vzťahov ku všetkému“ (2018, 208). Strauss jej chce konkurovať autentickosťou. Vie, že „i tvár človeka sa začala meniť“ (2018, 207). Mysliteľ si chcel zachovať svoju vlastnú tvár. Píše a čitateľ sa spolu s ním stáva súčasťou jeho príbehu a jeho myslenia. Treba však ešte raz zdôrazniť, že Strauss nepísal knihu spomienok Človek pre nikoho pre iných, ale v prvom rade pre seba. Spomienky, ktoré tvoria knihu, sú filozofickým inštrumentom k pochopeniu samého seba. Sú „objektom filozofie“ (2018, 13), ako sám doznáva. „Filozofia spomienok“ (2018, 13) je inštrument ako preniknúť vesmír, svet a samého seba bez toho, aby človek rezignoval na niečo nižšie, než je on sám. Preto „filozofia vracia svojmu predmetu predovšetkým dôstojnosť, opodstatnenie a životnú hodnotu“ (2018, 13).

Z hľadiska metódy by však nebolo správne, keby sme konštatovali, že Strauss sa vydal cestou nostalgického regresu do minulosti. Ide o sprítomnený návrat do času, ktorý nekončí. V jeho ponímaní totiž „minulosť je živá“ (2018, 69). Z tohto dôvodu „človek nie je len duchovným diapozitívom, v ktorom sú zachytené scény a situačné záznamy, čo sa odohrali. Ale že je to všetko a stále trvalo prítomné a istou manipuláciou s časopriestorom reprodukovateľné“ (2018, 69). Pri tom všetkom človeka nechápe ako muzeálnu existenciu: V „múzeu vlastného života“, ktorým možno prejsť (2018, 53), Strauss objavuje a interpretuje seba, svoju minulosť, prítomnosť a svoju budúcnosť (!), ktorú nazýva večnosťou. A tak „nie byť – trvať je všetko“ (2018, 166).

Pokiaľ ide o samotnú literárnu formu, mohli by sme konštatovať, že Straussove dielo Človek pre nikoho je súborom esejí postavených na autohistorických opisoch. Prvky románového vyjadrenia sa križujú s filozofickou analýzou života a jeho spleťostí so silnou inštrumentalizáciou bohatej abstrakcie. Jeho autor bol inšpirovaný najmä rakúskou prózou, konkrétne rakúskym modernizmom, a zvlášť autormi Hermannom Brochom¹² a Robertom Musilom.¹³ Hlavným inšpirač-

¹² Hermann Broch (1886 – 1951) bol rakúskym spisovateľom a esejistom, kritikom totalitného myslenia. V jeho filozofickom smerovaní badať výrazný vplyv Immanuela Kanta. Straussovi bol Broch blízky aj svojim židovským pôvodom a ťažkým životným príbehom, ktorým rodina Brochovcov musela prejsť. Hermann Broch zomrel v emigrácii v USA.

¹³ Robert Musil (1880 – 1942) bol rakúskym spisovateľom a esejistom. Jeho tvorba bola ovplyvnená myslením Friedericha Nietzscheho a Fiodora Michajloviča Dostojevského. Okrem Musilových diel Straussa

ným prameňom však bol Rainer Maria Rilke.¹⁴ Špecifikom je aj skutočnosť, že Strauss sa vyjadruje v inotajoch. Hovorenie v obrazoch je tak príjemným prienikom pre tých, ktorí prekračujú hranice literatúry a filozofie. Strauss používa alegorické interpretácie skutočnosti, ku ktorým jemne až nebadane pridružuje aforizmy. Na to, aby mu čitateľ porozumel, musí vedieť „čítať medzi riadkami“, pretože Strauss nepoužíva interpretácie, skôr aktivizuje k reflexii, stimuluje rozmyšľanie. Jeho cieľom nie je presvedčať. Jeho cieľom je poučiť a odovzdať hodnoty. Nerobí to cestou argumentácie, ale tým, že ústredné myšlienky vsadzuje do širšieho kontextu, ktorý je niekedy ťažko zrozumiteľný, ba niekedy nezrozumiteľný. Keď však pripustíme, že sa Strauss dotýkal život presahujúceho tajomstva, chápeme, že prvotná nezrozumiteľnosť zo strany čitateľa je jedinou cestou, ako ho do tajomstva uviesť.

Existencia interpretovaná aforizmami

Pavol Strauss narába s osobnou existenciálnou skúsenosťou. Cez ňu, vo víre moderny, formuluje filozofické úvahy. Existenciálna skúsenosť produkuje myslenie vo viacnásobných paradoxoch, čo ústi do tvorby aforizmov, ktoré sú špecificky príznačné nielen pre dielo Človek pre nikoho, ale aj pre iné Straussove diela. Plne súhlasíme s tým, ako to vyjadrila literárna vedkyňa Mária Bátorová: „Pavol Strauss pestoval krátku formu, ktorá je pre modernu symptomatická. Začínal denníkom, pokračoval poéziou a neskôr sa venoval eseji, denníkovej forme a aforizmom. Možno sa pýtať, čím je tvorba tohto autora vo vývine slovenskej literatúry taká výnimočná a významná a odpovedať možno jednoducho: dôrazom na intelekt a myslenie“ (2006, 135).

Strauss tmočí pocity existenciálnej ničotnosti v metafyzickom symbolizme, ktorý prezentuje silnú dávku estetického ideálu. Nekonvenčné uvažovanie v paradoxoch je cestou, ako cez aforizmy riešiť zásadné problémy svojej existencie. Aforizmy sú tak kontúrované jeho osobnou filozofiou a jeho osobným príbehom. Nimi prekonáva priepasť medzi humanizmom a vierou, medzi sakrálnym a profánnym. Navyše, dovoľujeme si vysloviť mienku, že Strauss nielenže prekonáva priepasť medzi humanizmom a vierou, medzi sakrálnym a profánnym, ale že ich dáva do symbiózy, aj keď stále v paradoxných napätiach. Paradoxy existencie vyjadrené aforizmami sú hlavnými črtami Straussovho uvažovania. V paradoxoch možno rozpoznať dialektickú existenciu ako silu Straussovho myslenia. Aforizmy, ktoré paradoxy vyjadrujú, sú tak pre Straussa filozofickou a literárnou metódou, ktorou mysliteľ interpretuje existenciu.¹⁵ Mária Bátorová zaujímavovo interpretuje tmočenie paradoxov do aforizmov tým, že zvyrazňuje Straussa ako lekára, ktorý „eviduje vonkajšie znaky a určuje z nich vnútorné „deje“ organizmov, diagnostikuje mimovoľne a stále, definuje a určuje, vidí súvislosti, vnútorné prepojenia a fungovanie vecí a javov“ (2006, 140). Lenže práve týmto sa Strauss profiluje ako filozof – o to viac, keď sa ponára do paradoxov ľudskej

pravdepodobne inšpirovali aj životné peripetie Musila, ktorý poznal prechod od spoločenského úspechu a finančnej stability k neúspechu a k hmotnej biede. Robert Musil zomrel v emigrácii vo Švajčiarsku.

¹⁴ Rainer Maria Rilke (1875 – 1926) bol jedným z najznámejších nemecky píšucich autorov prelomu 19. a 20. storočia, pôvodom z Prahy. Jeho silný symbolizmus, ktorým predkladal otázky zmyslu života, lásky, smrti, duchovnosti, ako aj bolesti tela a duše, mal veľký vplyv na mladého Straussa už na gymnáziu a neskôr ako poslucháča medicíny na Viedenskej univerzite a na Nemeckej univerzite v Prahe. V súvislosti s Rilkeom, Mária Bátorová píše: „Intelektuálna reflexia skutočnosti s dimenziami filozofických úvah o základných otázkach ľudskej existencie je u Straussa rilkeovskej proveniencie: spoločné abstraktá: smrť, Boh, čas, strata, bolesť, atď. Abstrakcia je pre obdobie moderny typická. Rilkeovská je aj prevažne prísne viazaná forma Straussových básní“ (2006, 164).

¹⁵ Literárny kritik Tibor Žilka celkom správne uvádza Pavla Straussa ako exemplárneho autora aforizmov v slovenskej spisbe (2006, 40-41).

existencie, jej imanentného prežívania a jej presahov. Navyše, napriek určitej dávke zatrpknutosť, pesimistického podtónu a stavu značnej profesionálnej osamotenosti, ponára sa do vlastných existenčných hĺbín a kontextuálne rozmýšľa v kategóriách pozitívnej budúcnosti. Mária Bátorová však pokračuje ďalej, keď píše: „Keďže jeho odborná disciplína je založená práve na diagnostike, to jest definovaní zložitosti aktuálneho stavu skutočnosti, hypotetickosti, vidí celú skutočnosť v rozporoch. Paradox tak tvorí podstatu jeho intelektuálneho výkonu. Postreh je následne formulovaný do podoby aforizmu“ (2006, 140). Rolu filozofa rozhodne treba vnímať aj v tom, že „aforizmus bol Straussovou cestou za pravdou, pretože ho odhaľuje ako zložito, dualisticky a pluralisticky mysliaceho, ostro vidiaceho tvorca, ktorý si v ťažkých spoločensko-politických podmienkach riešil základné ontologické otázky: zmysel života, utrpenia, poznateľnosti, samoty, trpezlivosti, viery v myslenia a múdrosť“ (2006, 146).¹⁶ Ak by sme chceli načrtnúť prepojenie filozofického uvažovania a literárneho prístupu, rozhodne by to bolo skúmanie Straussovho myslenia v paradoxoch a analýza jeho aforizmov.

Záver

Záverom by sme chceli skonštatovať, že filozofická a literárna metodológia, ktorú sme sa snažili detegovať a porozumieť jej v jeho diele *Človek pre nikoho*, veľmi výrazne odhaľuje identitu Pavla Straussa a jeho filozoficko-literárny status zakorenený v existenciálnom uchopení života a jeho poryvov. Strauss uvažuje v existenciálnych kategóriách, je blízko k existenciálnej filozofii, ak nie je existencialistom úplne. Ak by sme chceli odpovedať na otázku, ktorú sme nastolili v úvode, teda aký by mohol byť filozofický základ tohto diela, tak rozhodne treba uvažovať týmto smerom. Treba však ale aj pripustiť, že to, čo platí pre dielo *Človek pre nikoho*, ešte nepodáva komplexnú odpoveď na celkové Straussove uvažovanie ako také. Rovnako teda treba pripustiť, že existenciálna platforma by mohla byť Straussovi aj priúzka. Mohlo by sa hovoriť napr. aj o implicitne personalistickej filozofii, ktorú načrtáva Ján Letz (2006, 12)? Táto téza však presahuje ciele predmetného príspevku a nateraz sa ju neodvažujeme finálne uzavrieť. Aj z hľadiska literatúry by sa mohlo hovoriť o „priúzkosti“ existenciálnej platformy. Ak by sa zobrali do úvahy tézy Vladimíra Papouška (2004), ktorý si uvedomuje, že za posledných stopäťdesiat rokov uzrelo svetlo sveta enormné množstvo diel, ktoré používajú obrazné reprezentácie existencie, ktoré však nemožno zastrešiť existencializmom, potom by sa aj Straussovo dielo *Človek pre nikoho* mohlo označiť len ako dielo s existenciálnymi fenoménmi, hoci, a to treba zdôrazniť, dielo nie je románom, ale súborom esejí. Etiketizácia Straussa ako „existencialistu“, by sa v takom prípade mohla javiť len ako niečo „zvykové“ a „konformné“, či dokonca až zavádzajúce.

Strauss sa brilantne zviditeľnil v literatúre, doma i v zahraničí. Vychádzal zo slovanského prostredia, ktoré rozširoval a dopĺňal, v jeho šírke i prekračoval. Záujem o jeho myslenie z prostredia slovenskej filozofie je nateraz neuspokojivý, a je teda na mieste aj otázka: Čím to je? Plne súhlasíme s Tatianou Sedovou, ktorá zovšeobecňuje tézu, že „Existencializmus, ktorý ovplyvnil celú jednu epochu, aby potom zmizol zo scény, je dnes vnímaný skôr v rovine literatúry a dramatickej tvorby, [...] než ako vlastná filozofická spisba“ (Sedová 2020, 325). T. Sedová správne konštatuje, že „Existencializmus po svojom oslnivom vzostupe po druhej svetovej vojne v osemdesiatych rokoch takmer vymizol zo scény, aby uvoľnil miesto pod slnkom iným prúdom. Treba však uznať, že jeho reflexie nad ľudskou existenciou, jej modalitami a štruktúrami, demonštrovanými najmä

¹⁶ Aforistickej tvorbe autorov slovenskej literatúry na prelome rokov 1989 až 1998 sa venoval literárny vedec Vincent Šabík v diele *Literárne regenerácie*, v ktorom má Pavol Strauss svoje miesto. Jeho aforizmom venoval štúdiu *Od aforizmu k esejí* (1998, 249-256).

v pocitoch a náladách, boli presvedčivo prezentované skôr v literárnych žánroch, ktoré si našli vďačné auditórium, ako v suchopárnych filozofických traktátoch“ (2020, 324 – 325). Otázka, či by sa Pavlovi Straussovi nemala venovať pozornosť aj v prostredí slovenskej filozofie, je teda oprávnená na mieste.

V závere by sme tiež chceli skonštatovať, že na jednej strane Strauss si bol bytostne vedomý presahujúcej veľkosti a hodnoty seba samého, hodnoty, ktorú žil a vyjadroval písaním. Táto presahujúca hodnota je vlastná človekovi ako takému. Človek sa ako subjekt transcenduje a zároveň ako objekt je transcendovaný. V tomto zmysle treba chápať aj časté odvolávania sa napríklad na vesmír, svet, život a smrť, budúcnosť v podobe večnosti, finalitu a pod. A práve v tomto zmysle treba rozumieť aj Straussovej filozofii, ktorú vyjadruje literárne. Obrazné reprezentácie existencie, inotaje hlbinných štruktúr ľudskej existencie a jej podmienok brilantne prepájajú filozofické uvažovanie a esejistické spracovanie.

Na druhej strane, Strauss si bol vedomý sociálneho neprijatia a sociálnej nepotrebnosti, či jeho slovami „zbytočnosti“, ako aj sociálnej exklúzie a degradácie, ktorú mu priniesla nepriaznivá doba. To prežíval ako hrubú nespravodlivosť, avšak bez upadnutia do trudnomyselnosti a beznádeje. Existenčné a existenciálne napätia žil ako drámu neporozumiteľných paradoxov, ktorú možno pojať len v perspektíve už zmieneného presahujúceho vesmíru a naplňujúcej večnosti. V centre jeho pozornosti bola teda ľudská existencia, ktorej podstatu a zmysel nachádzal v hraničných situáciách nepochopenia, utekania, bolesti, utrpenia a smrti. Takéto existenciálne zmietanie Strauss často v osobnom živote vyjadroval hudbou, konkrétne hrou na klavíri.

Predsa však, Straussovo písanie a jeho samotnú tvorbu možno u neho považovať za hlavný zdroj a cieľ „rozdýchania“, či ním samotným vyjadrené „vydýchania“ svojej existencie. To, čo nevyjadril v hudbe, vyjadril písaním, ale i naopak.¹⁷ Strauss tak nadviazal na odkaz európskej filozofie osemnásteho a devätnásteho storočia, a to, že literatúra potrebuje filozofiu a filozofia literatúru. To, čo nemožno vyjadriť filozoficky, to možno vyjadriť príbehom, a to, čo nemožno vyjadriť príbehom, možno vyjadriť filozofickou ideou. To, čo je vlastné dielu Človek pre nikoho, je skutočnosť, že ide o autoreflexívnu a alegorickú filozofiu, v ktorej zreteľne detegujeme filozofickú autentickosť autora. Preto ani neprekvapí, keď v Promočnom prejave zo dňa 21. mája 1992, keď mu Vedecká rada Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach udelila čestný doktorát filozofických vied, Strauss povedal: „Poézia a filozofia sú príbuzné oblasti. V poetovi je filozofia a vo filozofovi poézia, len v odlišnom obraze. Aj krása a dobro susedia. V kráse je prvý šteblík dobra. Môžu sa prerastať a potencovať“ (Strauss 2007, 22).

REFERENCES

Primary sources

- Strauss, Pavol. 2007. Pavol Strauss: Promočný prejav. In *Listy PS 7/7*, 22.
 Strauss, Pavol. 2009a. O sebe a svojom diele. In Strauss, Pavol. *S výhľadom do nekonečna. Zbrané literárne a mysliteľské diela*. 1. zv. Prešov, 311-340.

¹⁷ Redaktori *Literárneho týždenníka*, Marta Žilková a Tibor Žilka v rozhovore s Pavlom Straussom veľmi výstižne charakterizovali jeho prepojenie hudby a literárnej tvorby: „Hudba bola odjakživa sprievodným znakom nielen vášho života, ale aj vašej tvorby. Svoje zážitky z hudobnej percepcie ste úspešne stvárnili vo svojich literárnych prácach“ (Strauss 2009a, 322). Mária Bátorová správne konštatovala, keď napísala: „Keď poézii nepísal, ostala ‚komunikačným prostriedkom‘ so ‚starým‘ priestorom pravdepodobne len hudba“ (2006, 61).

- Strauss, Pavol. 2009b.* Život je len jeden. In Strauss, Pavol. Hudba plaší smrť. Zbrané literárne a mysliteľské diela. 2. zv. Prešov, 157-253.
- Strauss, Pavol. 2009c.* Amalgám. In Strauss, Pavol. Hudba plaší smrť. Zbrané literárne a mysliteľské diela. 2. zv. Prešov, 307-396.
- Strauss, Pavol. 2009d.* Zákruty bez ciest. In Strauss, Pavol. Hudba plaší smrť. Zbrané literárne a mysliteľské diela. 2. zv. Prešov, 130-155.
- Strauss, Pavol. 2009e.* Človek pre nikoho. In Strauss, Pavol. Rekviem za neumieranie. Zbrané literárne a mysliteľské diela. 3. zv. Prešov, 345-526.
- Strauss, Pavol. 2009f.* Kolíska dôvery. In Strauss, Pavol. Rekviem za neumieranie. Zbrané literárne a mysliteľské diela. 3. zv. Prešov, 249-343.
- Strauss, Pavol. 2018.* Človek pre nikoho 1989. Gelnica.

Secondary sources

- Bátorová, Mária. 2006.* Paradoxy Pavla Straussa. Bratislava.
- Berďajev, Nikolaj Alexandrovič. 2003.* Ríša Ducha a ríša Cisárova. Bratislava.
- Forgáč, Marcel. 2014.* Existencializmus a slovenská literatúra (interpretácia foriem existenciálnej rétoriky v dielach Dominika Tatarku, Jána Johanidesa a Rudolfa Slobodu). Druhé, rozšírené a doplnené vydanie. Prešov.
- Kerulová, Marta. 2001.* Humor v diel Pavla Straussa. In Žilka, Tibor (ed.). Duchovnosť ako princíp tvorby. Nitra, 43-56.
- Koleják, Martin. 2018.* Náčrt biografie Pavla Straussa. Gelnica.
- Kubík, Karol. 2000.* Poznámka vydavateľa. In Strauss, Pavol. Človek pre nikoho. Bratislava, 190.
- Letz, Ján. 2006.* Personalistické metafyziky. Kresťanská filozofia 20. storočia a jej perspektívy. Bratislava – Trnava.
- Papoušek, Vladimír. 2004.* Existencialisté. Existenciální fenomény v české próze dvacátého století. Praha.
- Pascal, Blaise. 1671.* Pensées de M. Pascal sur la Religion et sur quelques autres sujets, qui ont esté trouvées apres sa mort parmy ses papiers. Troisième Edition. A Paris, Chez Guillaume Desprez, rue Saint Jacques, à Saint Prosper. Avec Privilege & Approbation. M. DC. LXXI.
- Rúfus, Milan. 2000.* (Text bez názvu). In Strauss, Pavol. Človek pre nikoho. Bratislava, 5.
- Sedová, Tatiana. 2020.* Filozofia ako životný program. Nad knihou Sarah Bakewellovej V existencialistické kavárne. In Filozofia 75/4, 324-330.
- Šabík, Vincent. 1998.* Literárne regenerácie. Bratislava, 249-256.
- Teilhard de Chardin, Pierre. 1970.* Chuť žít. Výbor studií a meditací. Edice Prameny. Praha.
- Thurnher, Rainer – Röd, Wolfgang – Schmidinger, Heinrich. 2009.* Filosofie 19. a 20. století III. Filosofie života a filosofie existence. Svazek XIII. Praha.
- Žilka, Tibor. 2006.* Vademecum poetiky. Prešov.

TOMÁŠ PRUŽINEC

doc. PhDr. ThDr. Tomáš Pružinec, PhD.
Constantine the Philosopher University in Nitra
Faculty of Arts
Department of Philosophy and Political Science
Hodžova 1
949 01 Nitra
Slovakia
tpruzinec@ukf.sk
ORCID ID: 0000-0002-8583-9256
WOS Researcher ID: AAH-3425-2020
SCOPUS Author ID: 54795695200